

PROSOCIÁLNÍ RYSY A TENDENCE U STUDENTŮ POMÁHAJÍCÍCH PROFESÍ

HELENA ZÁŠKODNÁ

Príspevek vymezuje prosociální osobnost, historii jejího zkoumání, zdroje a postupy jejího výzkumu. Poukazuje na významnost takových kvalit prosociální osobnosti jako altruismus, morální standardy, zodpovědnost a empatii pro praxi pomáhajících profesionálů. Představuje multidimenzionální inventář k měření prosociální osobnosti L. A. Pennera et al. (Prosocial Personality Battery), seznamuje s dílčími výsledky výzkumu realizovaného u 828 vysokoškolských studentů pomáhajících profesí, který zjišťoval míru a strukturu prosociálních rysů a tendencí prostřednictvím uvedené metody. Výsledky získané výzkumem článek analyzuje podle pohlaví, srovnává je s daty z USA, odkud byl inventář převzat. Pozornost věnuje rysům a tendencím prosociální osobnosti u specifického souboru jedinců, kteří dlouhodobě a systematicky pomáhají druhým lidem, tj. dobrovolníkům.

Klíčová slova: pomáhající profese, empatie, altruismus, sociální zodpovědnost, prosociální rysy, prosociální tendence, morální usuzování, prosociální osobnost, inventář prosociální osobnosti

Úvod

Většina odborníků, kteří působí v oblasti teorie a praxe pomáhajících profesí se shoduje v tom, že altruismus a empatie reprezentují jedny z jejich základních předpokladů pro pomáhající interakce a vztahy s klienty (viz například Mlčák, 2005; Kopřiva, 1997). V souvislosti s výkonem pomáhající profese se všeobecně předpokládá, že pomáhající pracovníci disponují dostatečnou úrovní těchto osobnostních a interpersonálních charakteristik. Některé výzkumné studie však naznačují, že pomáhající profesionálové dosahují v těchto aspektech spíše jen průměrných hodnot (Mlčák, Zášková, 2006; 2008). Navíc do současnosti chybí údaje o tom, jak lze tyto osobnostní rysy a behaviorální kompetence rozvíjet v průběhu vysokoškolské přípravy či během profesní kariéry.

Pomáhající profese se v odborné literatuře vymezují nejen odbornými a sociálními kompetencemi, ale také profesionalitou, profesní identitou, profesní integritou, profesními postoji, profesním chováním (Havrdová, 1999; Arnold, 2002; Mlčák, 2005; Zášková, Kubicová, 2008). Například L. Arnold (2002) se ve své studii zabývá hodnocením profesionality lékařů a studentů medicíny, přičemž komparuje různé evaluační metody. Jednou z metod je Formulář klasifikace lékařů Lékařské fakulty Kalifornské univerzity v San Francisku, který posuzuje tyto čtyři aspekty profesionality: profesionální odpovědnost, sebezdokonalování a přízpůsobivost lékaře, vztahy s pacienty a rodinami a vztahy s členy

zdravotnického týmu. American Board of Internal Medicine spolu se Society of Academic Emergency Medicine a Accreditation Council on Graduate Medical Education definují podle Arnoldové profesionalitu prospektivně, jejich kritéria hodnocení se do značné míry shodují. Posuzované kvality tvoří *altruismus, úcta k druhým lidem a další humanistické vlastnosti, čest, etické a morální standardy, zodpovědnost*. K přemostění rozdílů mezi prožitky klientů a vlastními zkušenostmi je nezbytná *empatie*.

Kategorie poskytování pomoci druhým lidem v nouzi je značně široká a vnitřně diferencovaná. V odborné literatuře přitom někteří autoři používají pouze označení „prosociální chování“, jiní hovoří jen o „altruistickém chování“ a další tyto pojmy užívají zaměnitelně. Z řady klasifikací forem pomáhání se přikláníme k pojetí významného teoretika prosociálního chování H. Bierhoffa (Bierhoff, 2002; Bierhoff in Hewstone, Stroebe, 2006) a jeho uspořádání podle hlavních znaků a vztahů v této různorodé oblasti. Bierhoff uvádí tuto triádu: *pomáhání – prosociální chování – altruismus*. Obsahově nejširším pojmem z této triády je pomáhání, odpovídá rolovým povinnostem v rámci placené služby. Užší význam má termín prosociální chování, projevuje se v něm zájem a snaha přinést prospěch potřebným. Jeho základ tvoří tři pilíře: (1) člověk ho vykonává dobrovolně; (2) chování směřuje ke zmírnění nouze jiné osoby a (3) není motivováno vnějšími posilujícími stimuly. Jádrem prosociálního chování tvoří altruismus. Ten je aktem prosociální orientace, projevem nesobecké, nezištné motivace vycházející z empatie, soucitné starosti a přijetí perspektivy druhého člověka.¹

V souvislosti s vývojem prosociálního chování se v literatuře hovoří o prosociální orientaci pozorovatelné již u dětí předškolního věku. Jde o kombinaci několika osobnostních rysů, které souhrnně ovlivňují jednání přinášející pozitivní prosociální konsekvence příjemcům pomoci. Prosociální orientace se rozvíjí postupně spolu se zráním osobnosti a dílčích kognitivních a afektivních složek osobnosti (Bierhoff, 2002). Vývoj prosociálního chování je dle mnoha psychologů rovněž úzce spojen s vývojem empatie (Hoffman, 1982; Eisenberg, 1986; Eisenberg, Miller, 1987).

Prosociální osobnost a její měření

Historie výzkumu faktorů, které determinují prosocialní aktivity, je v psychologii hodně dlouhá. Pomineme-li nejstarší široce koncipovanou studii H. Hartshorna a M. A. Maye z roku 1928 (následovanou díly v roce 1929 a 1930) a zaměřenou na hledání prosociálních rysů – s negativním výsledkem, pak zhruba do 80. let 20. století převažovala ve výzkumu příčin prosociálního chování „situační perspektiva“ s názorem, že prosociální činnosti velkou mírou určují okolnosti, situační podmínky a že altruistická osobnost v podstatě neexistuje (Latané, Darley, 1968; Piliavin, Dovidio, Gaertner, Clark, 1981).

Od 80. let se nicméně začaly objevovat v rostoucí míře longitudinální studie poukazující na individuální rozdíly v ochotě nabídnout pomoc osobě v nouzi (Rushton, 1980; Davis, 1980; Penner, Escarrez, Ellis, 1983). Například v rozsáhlé studii J. P. Rushtona a spolupracovníků, která zahrnovala 573 párů jednovaječných a dvojvaječných dospělých dvojčat vychovávaných společně, hodnotili respondenti odděleně metodou self-report altruistické

¹ Podrobný výklad prosociálního chování a příbuzných pojmů uvádí například publikace: Výrost, J., Slaměnik, I. (Eds.) (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada; Zášková, H., Mlčák, Z. (2009). *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton.

a agresivní tendence. Dotazníky obsahovaly sebehodnocení altruismu, empatie, hodnocení péče o rodinu a mnoho dalších položek, které měřily dispozice pro agresivní jednání. Výsledky ukázaly genetický příspěvek pro altruismus v rozsahu 60 procent, pro empatii 65 procent, zbývajících 40 procent pro altruismus a 35 procent pro empatii šlo na vrub specifického prostředí každého z dvojčat (Rushton, Fulker, Neale, Nias, Eysenck, 1986). V jiné z dlouhé řady studií K. A. Matthews et al. (1981) analyzovali *empatii* dospělých dvojčat a odhadli dědičnost dokonce až na 72 procent. Další badatelé se zaměřili na soubory osobnostních rysů, které spolu vysoce korelují a všechny souvisejí s prosociálními myšlenkami, city a jednáním. V této souvislosti N. Eisenberg se spolupracovníky (1995) zjistil vysokou korelaci mezi mírou empatie a prosociálních reakcí u dětí a pozdějším popisem jejich prosociálních osobnostních rysů v období adolescence.

Ve vědecké diskusi byla znovuobjevena myšlenka *prosociální osobnosti* jako reálný koncept. Diskuse řešila základní otázku, zda je prosociální chování vždy podněcováno nějakou formou vlastního zájmu (egoismem), nebo zda může zahrnovat motivace orientované na druhé – altruistické (Batson, 1991; Dovidio et al., 1991).

Hledání osobnostních rysů a tendencí významných pro konzistentnost prosociálního jednání probíhalo dvěma cestami.

1. Zjišťováním zvláštností u protagonistů výjimečných činů, například zachránců Židů za druhé světové války, pátráním po vlastnostech, které tyto mimořádné jedince odlišují od běžných lidí (například Oliner, Oliner, 1988 in Batson, 1991).
2. Pátráním po osobnostních charakteristikách u dlouhodobých poskytovatelů pomoci (dobrovolných dárců krve, dobrovolníků) dotazníkovými šetřeními a empirickými studiemi (Staub, 1978; aj.). Studie S. Hitlina (2003) kupříkladu upozornila na významnou korelaci mezi hodnotovým typem benevolence (zastřešuje hodnoty jako pravé přátelství, čest, schopnost odpouštět, ochota pomáhat) a identitou dobrovolníka.

Přístup k hledání prosociálních rysů osobnosti prostřednictvím identifikace souborů osobnostních rysů, které spolu navzájem vysoce korelují a všechny souvisejí s prosociálními myšlenkami, city a jednáním zvolili L. A. Penner, B. A. Fritzscheová, J. P. Craiger a T. S. Freifeldová (1995). Tento soubor rysů a tendencí – prosociální osobnost – chápou jako trvalou tendenci myslet na blaho jiných osob, mít o druhé empatickou starost a chovat se způsobem, který přináší druhým prospěch.

V souladu se svým pojetím vytvořili L. A. Penner et al. (1995) metodu k měření rysů a tendencí prosociální osobnosti. Měřítka prosociální osobnosti PSB (The Prosocial Personality Battery) představuje nástroj k predikci široké palety prosociálních reakcí a chování. Baterie zachycuje více osobnostních charakteristik, vzhledem ke komplexní povaze prosociálního chování.

Cíle výzkumu, hypotézy, populační soubor, metody

Obecný *cíl* výzkumu tvoří získání nových poznatků o prosociální osobnosti ve vazbě na pomáhající profese, které by mohly přispět k diskusí o řešené problematice a být využitelné pro pregraduální či postgraduální přípravu studentů pomáhajících profesí.

Dílčí cíle spočívají:

- v identifikaci míry a struktury prosociálních rysů a tendencí u studentů pomáhajících profesí, diferencí v závislosti na pohlaví,

- v identifikaci míry prosociálních rysů a tendencí u specifických pomáhajících populačních skupin – *dobrovolníků* z řad studentů a jejich srovnání s běžnými studenty pomáhajících profesí,
- v nalezení vhodné metody, která diagnostikuje a predikuje prosociální rysy a tendence a v jejím převodu do češtiny.

Hypotézy

Východiska pro hypotézy tvoří dosavadní poznatky o charakteristikách *prosociální osobnosti*, především teorie L. A. Pennera et al. (1995); *teorie empatie* C. D. Batsona (1991); *multidimenzionální pojetí empatických tendencí*, včetně *intersexuálních diferencí* M. H. Davise (1980, 1994), E. Hatfield et al. (1994) a dále poznatky o osobnosti *dobrovolníků* – jedinců, kteří dlouhodobě a plánovaně pomáhají druhým (zjištění L. A. Pennera et al., 1995; 1998; 2004; 2005).

- H 1: Respondenti vykazují stejně vysokou hladinu prosociálních rysů a tendencí měřených inventářem prosociální osobnosti PSB jako srovnávací soubor amerických respondentů.²
- H 2: Obě pohlaví se odlišují v míře prosociálních rysů a tendencí měřených PSB takto:
- ve složkách *empatie* (EC, PT, PD) skórují ženy výše než muži;
 - obě pohlaví se neodlišují v míře internalizovaných *morálních norem* (SR, M,O) a v míře *subjektivně popisovaného altruismu* (SRA).
- H 3: Dobrovolníci vykazují vyšší hladinu faktorů prosociální osobnosti:
- jinými orientovaná empatie*;
 - ochota pomáhat*, ve srovnání s nedobrovolníky (měřeno PSB).

Výzkumný soubor

Cílovou populaci tvořili studenti pomáhajících profesí těchto oborů: poradenství v sociální práci, vychovatelství, učitelství 1. stupně základní školy, sociální práce, psychosociální rehabilitace, ošetřovatelství, prevence a rehabilitace sociální patologie, zdravotnický záchranář, krizová radiologie a toxikologie, psychologie, všeobecné lékařství.

Výzkumný soubor byl získán na těchto fakultách vysokých škol v České republice: Zdravotně sociální fakulta JU v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta JU v Českých Budějovicích, Teologická fakulta JU v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta OU v Ostravě, Pedagogická fakulta OU v Ostravě, Lékařská fakulta UP v Olomouci.

Výzkum byl realizován u souboru 1047 respondentů. Zařazení studentů do souboru vyplynulo z jejich presence ve výuce. Studenti byli informováni o dobrovolné účasti, pouze osm studentů se odmítlo výzkumu účastnit. Z uvedeného počtu byly následně vyřazeny dotazníky s neúplnými daty. Konečný soubor zahrnoval 828 studentů s průměrným věkem 22,63 let a se standardní odchylkou 3,84 roku. V souboru zůstali i respondenti,

² Vzhledem k tomu, že v České republice dosud absentuje výzkumné řešení tématu prosociální osobnosti, zvolili jsme ke srovnání našich výsledků data z USA, laskavě poskytnutá autorem námi použitého inventáře PSB, prof. L. A. Pennerem.

u nichž počet chybějících hodnot byl zanedbatelný (cca 0,2–5%) a rozložený v různých položkách. Tyto byly nahrazeny průměrem pro každou položku.

Z hlediska pohlaví převažovaly početně dívky nad chlapci. Celkově šlo o 688 dívek a 130 chlapců, 10 respondentů bylo z porovnávání výsledků podle pohlaví vyřazeno, protože v dotazníku pohlaví neuvedli.

O účelu výzkumu a způsobu práce s dotazníky obdrželi studenti jednotnou obecnou informaci a instrukci, dotazování proběhlo anonymně. Respondenti uváděli věk, pohlaví a to, zda v současnosti pracují jako dobrovolníci. Celkový počet dobrovolníků činil 138, z toho 37 mužů a 101 žen. (Nedobrovolníci početně převažovali, $n = 690$).

Použité metody

Ve výzkumu byl použit inventář prosociální osobnosti (PSB – Prosocial Personality Battery) autorů L. A. Pennera, B. A. Fritzscheové, J. P. Craigera, T. S. Freifeldové (1995), v pracovním převodu H. Záškodné. Pro zajištění shody originálu a překladu byl inventář nejprve přeložen z angličtiny do češtiny, poté byl Kanadankou, která plynule zvládá češtinu, proveden zpětný překlad. Pilotní výzkum se uskutečnil u populačního souboru studentů pomáhajících profesí a u specifických souborů pomáhajících profesionálů (200 osob). Alfa spolehlivost u české verze sahala u subškál inventáře od 0,61 do 0,82, byla podobná alfa koeficientům, které uváděli autoři PSB.

Inventář tvoří 56 položek (zkrácená verze 30 položek) ke zkoumání specifických osobnostních komponent ve smyslu tendence myslet, cítit a chovat se určitým způsobem. Měření je založené na informacích dotazovaného o vlastní osobě (self-report measure). Při odpovídání účastníci uváděli míru, v níž každá položka vystihuje je samotné, tím, že vybírali odpovídající bod na pětibodové Likertově stupnici sahající od 1 (vyjadřuje silný nesouhlas) do 5 bodů (silný souhlas).

Subškála *subjektem uváděný altruismus* (SRA) má poněkud jinou konstrukci, měří odpovědi také v rozpětí od 1 do 5 bodů, avšak 1 bod znamená nikdy, 2 – jednou, 3 – víckrát než jednou, 4 – často, 5 – velmi často (například: „Pomohl/a jsem něčemu někomu neznámému.“).

Inventář PSB diagnostikuje čtyři komponenty rozříděné do sedmi škál:

I. Ascription of Responsibility (Škála připisování zodpovědnosti obsahuje jednu subškálu.). Je jí *sociální zodpovědnost* (Social Responsibility; SR), z originálu položek S. H. Schwartze, J. A. Howardové (1982) a měří tendenci převzít zodpovědnost za důsledky něčích činů. Subškála *sociální zodpovědnosti* obsahuje položky typu: „Je neodpustitelné druhého člověka podvádět, bez ohledu na to, co nám udělal.“

II. Empathy (Empatie obsahuje tři subškály)

Empatická starost (Empathic Concern; EC), z originálu položek IRI, M. H. Davise (1980; 1994) ve smyslu sklonu prožívat starost, soucit, obavy a zájem o druhou osobu, která se nachází v nepříznivé situaci.³ Typická formulace položek škály soucitné starosti je: „Často cítím dojetí nad věcmi, které se kolem mne dějí.“

³ Označení škál není vždy totožné s jejich původním názvem. Např. D. Batson nazval emocionální reakce v souvislosti s empatií Empathic Concern (Empatická starost) a Personal Distress (Osobní distres). L. A. Penner et al. změnili označení na Soucitná starost a Osobní diskomfort k tomu, aby se vyhnuli zmatení se subškálami v Davisově stupnici empatie (Penner, L. A., Fritzsche, B., Craiger, J. P., Freifeld, T., 1995). Tato studie užívá terminologii L. A. Pennera et al.

Převzetí perspektivy (Perspective Taking; PT), z originálu položek M. H. Davise (1980, 1994). Převzetí perspektivy odpovídá tendenci ke spontánnímu přijetí psychologického hlediska jiné osoby. Příklad položky: „Někdy se snažím lépe chápat své přátele tím, že si představím, jak věci vypadají z jejich hlediska.“

Osobní distres (Personal Distress; PD), z originálu položek M. H. Davise (1980, 1994), měří tendenci prožívat starost, úzkost a neklid spolu s osobou, která se ocitla v nepříjemné interpersonální situaci. Příklad položky: „Děsí mě být v napjaté emocionální situaci.“

Tuto subškálu označil L. A. Penner et al. jako *osobní diskomfort*.

III. **Moral Reasoning** (Morální usuzování obsahuje dvě subškály.)

Na jiné orientované usuzování (Other Oriented Reasoning; O) vychází z teorie morálního usuzování L. Kohlberga (1984) a teorie morálního vývoje C. Gilliganové (1982). Škála zjišťuje orientaci na nejlepší zájmy ostatních při tvoření morálních rozhodnutí. Typická položka vypadá takto: „Svá rozhodnutí obvykle zakládám na svém zájmu o ostatní.“

Vzájemné morální usuzování (Mutual Moral Reasoning; M) je podloženo teorií morálního usuzování L. Kohlberga (1984) a morálního vývoje C. Gilliganové (1982). Škála měří sklon považovat při morálních rozhodnutích za nejlepší řešení takové, které přihlíží k zájmu všech dotyčných stran. Příklad položky: „Volím takové jednání, které se zakládá na zvážení práv všech zúčastněných.“

IV. **Helpfulness** (Ochota pomáhat obsahuje jednu subškálu.)

Subjektem uváděný altruismus (Self-reported Altruism; SRA), originální položky z J. P. Rushtona et al. (1981), zachycuje snahu poskytnout pomoc potřebným jednotlivcům a skupinám. Příklad položky: „Nabídl/a jsem postiženému nebo staršímu člověku, že mu pomohu přes cestu.“

Čtyři uvedené komponenty tvoří základ dvou faktorů (dimenzí) prosociální osobnosti.

První faktor označený jako *jinými orientovaná empatie* (Other-oriented Empathy) představuje sumu SR, EC, PT, M, O. Tento faktor se týká primárně prosociálních myšlenek a citů, sumarizuje především kognitivní a afektivní prosociální rysy. Lidé, kteří získají vysoké hodnocení v této dimenzi, jsou schopni empatizovat s pocity a myšlenkami druhých, mají smysl pro odpovědnost za blaho druhých a při rozhodování zohledňují pocity druhých.

Druhý faktor *ochota pomáhat* nebo zkráceně *prospěšnost* (Helpfulness) tvoří slitina PD (r) a SRA. Lidé, kteří skórují vysoko v *prospěšnosti* pociťují nepříjemný empatický diskomfort, jestliže jiná osoba prožívá extrémní úzkost a dále uvádějí nezištně poskytnutou pomoc potřebné osobě. *Ochota pomáhat* nesouvisí tak výrazně s empatií nebo s jinými osobnostními atributy prosociálních lidí. Jedinci s velkou mírou tohoto faktoru nemusí nutně prožívat prosociální myšlenky nebo pocity. Míra ochoty pomáhat pozitivně souvisí s pocitem sebeefektivity, osobní kompetence a s potřebou zvládat a kontrolovat své prostředí (Penner et al., 1995). Zahrnuje nejen orientaci na druhé, ale i schopnost provádět akce zaměřené na pomoc. Položky faktoru primárně hodnotí behaviorální prosociální tendence, snahu pomoci.

Studie autorů této metody demonstrují dobrou úroveň vnitřní konzistence, časovou stabilitu i diskriminační a prediktivní validitu inventáře PSB (podrobněji viz Penner et al., 1995).

K ověření významnosti rozdílů v rozložení závisle proměnných a také souvislostí mezi nimi byly použity **metody matematické statistiky**: Kolmogorovův-Smirnovův test, analýza rozptylu (ANOVA), vícefaktoriální analýza rozptylu (MANOVA), t-test. Výpočty byly provedeny podle obvyklých vzorců s pomocí statistického programu SPSS verze 11.0 pro Windows.

Výsledky a jejich popis

Hypotéza H 1 predikuje shodnou míru prosociálních rysů a tendencí měřených inventářem prosociální osobnosti PSB se srovnatelným souborem Američanů.

Přehlednou distribuci průměrných hodnot naměřených v jednotlivých škálách sumarijuje tabulka 1, kde řádky odpovídají subškálám inventáře PSB. V levé polovině tabulky jsou umístěny údaje popisovaného výzkumu, v pravé polovině jsou údaje srovnávaného souboru a výsledky t-testu.

Tab. 1 *Hrubé průměrné skóre, směrodatné odchylky v subškálách PSB u sledovaného souboru (n = 828) a souboru Američanů (n = 1112), signifikance*

Škála PSB	N = 828 průměr	SD	N = 1112 průměr	SD	t-test	p
SR	19,8	3,27	27,4	5,33	2,51	0,02
EC	13,6	2,03	15,7	3,18	1,48	n
PT	16,0	2,62	15,4	3,23	0,36	n
PD	6,1	1,54	11,9	2,92	2,47	0,02
O	10,8	1,53	11,6	2,13	0,15	n
M	10,0	1,68	12,2	1,69	1,03	n
SRA	14,3	3,31	15,9	4,68	0,69	n

Legenda k tabulce 1: Zkratka SD – směrodatná odchylka; SR – sociální zodpovědnost; EC – soucitná starost; PT – převzetí perspektivy; PD – osobní diskomfort; O – na jiné orientované usuzování; M – vzájemné morální usuzování; SRA – subjektem uváděný altruismus.

Všechny naměřené hodnoty u respondentů interpretovaného výzkumu jsou až na jednu nižší, než míry srovnávacího souboru. Výjimku tvoří převzetí úhlu pohledu druhého, kde Američané skórovali níže (například: „Věřím, že všechno má své dvě stránky, a tak se snažím pochopit obě dvě.“).

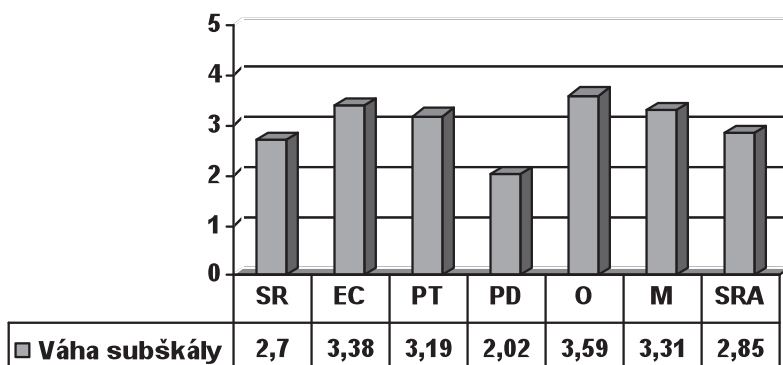
Naši respondenti dosáhli nižších skóre především ve škále *sociální zodpovědnosti* (SR). Ta zjišťuje snahu převzít zodpovědnost při komplikovanějším zavinění situace, případně vzít na sebe zodpovědnost za druhého (například: „Kdybych rozbil/a nějaký přístroj, protože jsem s ním nesprávně zacházel/a, cítil/a bych se méně provinilý/á v případě, že se mi dostal do rukou již částečně poškozený.“). Nízká skóre získaná respondenty ukazují na zpochybňování osobní zodpovědnosti za problémy v popisovaných situacích. V daném situačním kontextu umisťují studenti popisovaný problém mimo sebe, připisují odpovědnost jinému subjektu. Na uvedený výsledek se může vztahovat myšlenka M. J. Lernerova obsažená v jeho koncepci *spravedlivého světa* (1970). Podle tohoto autora

mají lidé tendenci myslet a jednat tak, aby znovu navodili spravedlnost, také v závislosti na příčině zavinění situace (*atribuce altruismu*). Lidé jen výjimečně poskytují pomoc tomu, kdo vůči nim jednal bezohledně, kdo jim nějakým způsobem ublížil, poškodil je se záměrem dosáhnout vlastního prospěchu. Také považují za spravedlivé, aby zodpovědnost pokud možno převzal ten, kdo situaci zavinil.

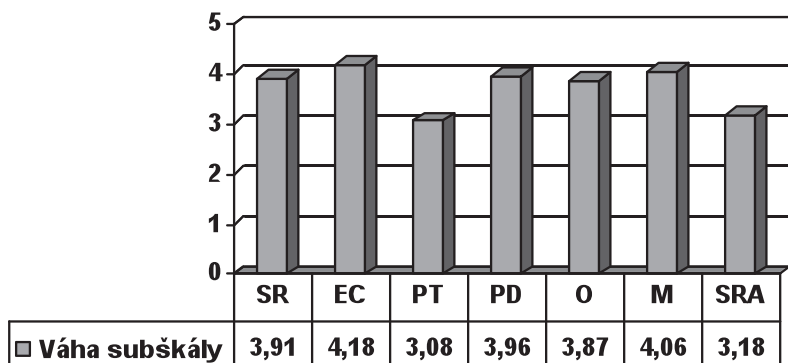
Výrazně nižší hodnoty ve srovnání s Američany byly naměřeny také subškálou PD *osobního diskomfortu*, která měří sklon prožívat neklid nebo úzkost při konfrontaci s naléhavou situací druhého (například: „Když vidím, že je někdo ve stavu nouze a nutně potřebuje pomoc, tak se z toho celý/á rozsypu.“). Nesnáze jiných nechávají studenty více lhostejné a nezaujaté ve srovnání s Američany. Částečné vysvětlení může souviset s typem studijního zaměření části respondentů. Studenti Zdravotně sociální fakulty (například oboru ošetřovatelství, zdravotnický záchranář) nebo Lékařské fakulty přicházejí mnohdy na svých praxích do blízkého kontaktu s vážně nemocnými nebo zraněnými lidmi, kteří od ošetřujícího personálu očekávají především profesionálně, klidně zvládnutou pomoc při řešení svého zdravotního problému. Studenti již získali jistou zkušenost s urgentními situacemi, a proto se mohli vůči jejich emoční naléhavosti do určité míry „otužit“ a vytvořit si emoční odstup, který se mohl projevit právě v nižším skóre osobního diskomfortu. V tomto případě nemusí jít o nedostatečnou empatii, lhostejnost a nezájem, ale například o naučenou kontrolu vlastních emočních stavů nebo počínající „únavu ze soucitu“, popisanou M. L. Hoffmanem (2000).

Vzhledem k tomu, že jednotlivé subškály obsahují různý počet položek, mají průměrné hodnoty v nich dosažené charakter hrubého skóre, neinformují o významu a důležitosti v rámci inventáře PSB. Výpočet váhy jednotlivých subškál, daný poměrem počtu položek a průměru v příslušné subškále uvádějí grafy 1 a 1a.

Respondenti nejvýše skórují ve škálách, které souhrnně odpovídají morálnímu usuzování, přesněji u normativní složky *na jiné orientované usuzování* (O = 3,59), *vzájemné morální usuzování* (M = 3,31). Vyšších skóre také dosáhli ve dvou ze tří subškál empatie (EC s PT), přesněji u *soucinné starosti* (EC = 3,38) a *převzetí úhlu pohledu druhého* (PT = 3,19).

Graf 1 Průměrné hodnoty vážených skóre u jednotlivých subškál v PSB, n = 828

Graf 1a Průměrné hodnoty vážených skóre u jednotlivých subškál v PSB, n = 1112

Legenda ke grafům 1, 1a: SR – sociální zodpovědnost; EC – soucitná starost; PT – převzetí perspektivy; PD – osobní diskomfort; O – na jiné orientované usuzování; M – vzájemné morální usuzování; SRA – subjektem uváděný altruismus.

Dílčí skóre složky empatie *osobního diskomfortu* se svou hodnotou (2,02) propadlo v rámci PSB na konečnou pozici. Nečekaně nízký výsledek získali respondenti také v subškále *sociální zodpovědnosti*. (Příklad otázky: „Je neodpustitelné druhého člověka podvádět, bez ohledu na to, co nám udělal/a.“) Pod zorným úhlem toho, že dva body v PSB znamenají nesouhlas s obsahem položky, souhlas odpovídá až 4 a 5 bodům, pak průměrný výsledek 2,7 v subškále SR lze bezesporu považovat za velmi nízký.⁴

Podobně nízká skóre byla naměřena u *subjektivně vyjadřovaného altruismu* – SRA (2,85). V tomto případě má skóre jiný interpretační význam, protože odpověďová škála v rozpětí od 1 do 5 bodů byla formulovaná tak, že 1 bod znamenal nikdy, 2 body – jedenkrát, 3 body – víckrát než jednou, atd. až po 5 bodů – velmi často. Respondenti průměrně skórovali mezi 2 a 3 body, čili vykazovali jednorázovou nebo opakovanou osobní zkušenost s altruisticky nezištnou pomocí typu: „Pomohl/a jsem nést věci (například knihy, tašku, balíky) někomu neznámému.“

Pokud jde o srovnání průměrných vážených skóre u jednotlivých subškál v PSB s Američany (grafy 1, 1a), je zřejmé, že studenti skórují níže ve všech subškálách, kromě převzetí perspektivy druhého. V této kognitivní složce empatie skórují výše než Američané. Nejčastější bodová hodnocení položek ve výzkumu realizovaném v USA se pohybují v horní části škály, tj. mezi 3 a 5 body.

Jak již bylo uvedeno, subškály inventáře PSB tvoří komponenty dvou faktorů prosociální osobnosti. Oba faktory prosociální osobnosti *jinými orientovaná empatie* a *ochota pomáhat* se vzájemně liší vnitřní skladbou, významem a funkcí v konstrukturu prosociální osobnosti. První empatická dimenze obsahuje odpovědnost a zájem o blaho druhých, jinými slovy jde o prosociální myšlení a citění, u druhé dimenze jde o self-reported historii zapojení do aktivit prosociálně orientovaných a prosociálního chování vůbec.

⁴ Škála odpovědí u všech položek PSB, kromě subškály SRA, se pohybuje v rozsahu od 1 do 5, kdy 1 bod znamená zcela nesouhlasím; 2 – nesouhlasím; 3 – nejsem si jist/a; 4 – souhlasím; 5 – naprosto souhlasím.

Průměry a směrodatné odchylky těchto dvou faktorů u obou srovnávaných populačních souborů sumarizuje tabulka 2.

Tab. 2 Průměry, směrodatné odchylky u faktorů PSB, Američané, signifikance

PSB	n = 828		n = 1112		t-test	p
	M	SD	M	SD		
Faktor 1	70,05	7,26	82,3	8,42	2,48	0,02
Faktor 2	23,20	3,72	27,7	4,80	3,16	0,01

Naměřené průměrné hodnoty faktoru *jinými orientovaná empatie* a faktoru *ochoty pomáhat* v komparaci s Američany ukazují signifikantně nižší hodnoty našich respondentů a pouze doplňují údaje uvedené výše.

Diskuse výsledků I

1. Těžiště prosociálních rysů respondentů interpretovaného výzkumu leží v oblasti interiorizovaných sociálních morálních norem vzájemnosti (M a O) a v emoční a kognitivní složce empatie, tj. v soucitné starosti, zájmu a pochopení situace druhého přijetím jeho hlediska (EC a PT).

Vzhledem k tomu, že morálka péče a vzájemné závislosti tvoří důležitou součást altruistické osobnosti a s přihlédnutím ke skutečnosti, že převážnou většinu respondentů tohoto výzkumu tvoří ženy (z celkového počtu 828 respondentů jsou početně ženy zastoupeny v poměru 688 žen ku 130 mužům), pak uvedená zjištění korespondují s hlavními závěry teorie morálního usuzování C. Gilliganové (2001). Tato významná autorka tvrdí, že úsudky žen stojí při řešení morálních dilemat právě na empatii a soucitu a že zralá pečující perspektiva spočívá ve vzájemné závislosti lidí a starosti o sebe i o druhé.

2. Mezi méně příznivé charakteristiky respondentů patří jejich neochota převzít část zodpovědnosti za nepříznivou situaci, v níž se nacházejí druzí a angažovat se v jejich prospěch. Tento fenomén se zvláště zvyrazňuje v případě, že respondenti nemají pocit vlastního zavinění této situace nebo souvisejících okolností (nízké skóre *sociální zodpovědnosti* – SR). Pojetí sociální zodpovědnosti jako komponenty prosociální osobnosti vychází z teorie osobních norem a hodnot S. H. Schwartze (1977) v kontextu vnitřních standardů chování vytvořených v průběhu socializace. V běžném životě dochází k aktivizaci prosociálního chování právě apelem na osobní normy, na pocit sounáležitosti s druhými a svědomí. Uvedený výsledek potvrzuje mnohočetnou a různorodou podmíněnost prosociálního chování. Norma sociální zodpovědnosti představuje jen jednu determinantu chování vedle mnoha dalších, z jejichž společného působení vyplývá jako výsledek více nebo méně velká připravenost pomoci.

3. Američané celkově vykazují vyšší míru prosociálních rysů a tendencí ve srovnání s českými studenty. Tento rozdíl pravděpodobně odráží interkulturní odlišnosti, rozsáhlejší zkušenosti s pomáháním, například v rámci dobrovolnických aktivit, které mají v USA větší tradici s širším zapojením jednotlivců i různých populačních skupin do podpůrných, pomáhajících občanských, církevních, svépomocných nebo jiných seskupení (viz

například údaje z National Centre for Volunteering Research, 2002, anebo rozsáhlá celonárodní studie realizovaná v USA T. W. Smithem v roce 2006⁵). Smithův výzkum dospělé populace Američanů monitoroval čtyři aspekty pomáhání: altruistickou lásku, altruistické hodnoty, altruistické chování a empatii. Výzkum testoval multivariační modely, jejichž prostřednictvím analyzoval sociodemografické a jiné proměnné, přičemž zkoumal jejich podíl na sledovaných jevech. Testoval například hypotézy o souvislostech mezi sociální a občanskou angažovaností na jedné straně a empatií a altruismem na straně druhé, zajímal se o asociace stratifikačních proměnných obecně a jejich vztah k vzdělání, věku, gender aj.

Náš výsledek v neprospěch českých budoucích pomáhajících profesionálů není ojedinělý, potvrzuje podobná zjištění z výzkumů realizovaných Z. Mlčákem a autorkou tohoto textu (2006; 2007; 2008), kde u souborů respondentů, studentů pomáhajících profesí byly metodami Prosocial Tendencies Measure – PTM (Škála prosociálních tendencí G. Carlo a B. A. Randallové) a dále metodou Interpersonal Index Reaktivity – IRI (Multidimenzionální škála empatie M. Davise⁶) získány rovněž překvapivě nižší hodnoty.

Prosociální rysy a tendence podle pohlaví a dobrovolnictví

Vzhledem ke studijnímu zaměření respondentů očekáváme shodu obou pohlaví v míře prosociálních rysů a tendencí měřených PSB s výjimkou empatie (EC, PT, PD), kde předpokládáme vyšší skóre u žen ve srovnání s muži. Vypočtené hrubé skóre a vážené skóre (podíl hrubého skóre a počtu položek v dané subškále) sumarizuje tabulka 3.

Tab. 3 – Průměrné hrubé a vážené skóre, směrodatné odchylky v subškálách PSB podle pohlaví

Muži n = 130 Subškála- položky	Průměr HS	SD	Průměr VS	Ženy n = 688	Průměr HS	SD	Průměr VS
SR	18,8	3,12	2,5		19,4	3,26	+2,9
EC	12,6	2,24	3,2		13,5	1,94	+3,4
PT	15,0	2,79	3,0		16,1	2,54	+3,2
PD	5,4	1,85	1,8		6,9	1,47	+2,3
O	11,0	1,41	+3,7		10,7	1,56	3,6
M	9,7	1,58	3,2		10,0	1,70	+3,3
SRA	15,2	3,80	+3,0		14,1	3,19	2,8
Faktor 1	64,1	6,91	2,9		67,6	7,20	+3,1
Faktor 2	23,6	4,31	+3,0		22,1	3,43	2,8

Legenda k tabulce 3: SR – sociální zodpovědnost; EC – soucitná starost; PT – převzetí perspektivy; PD – osobní diskomfort; O – na jiné orientované usuzování; M – vzájemné morální usuzování; SRA – subjektem uváděný altruismus; faktor 1 – jinými orientovaná empatie; faktor 2 – ochota pomáhat. V údajích označených plus (+) je diference mezi pohlavími v naznačeném směru.

⁵ Smith, T. W. *Altruism and Empathy in America, Trends and Correlates*. National Opinion Research Centre: University in Chicago, 2006.

⁶ Českou pracovní verzi obou uvedených metod vytvořil PhDr. Z. Mlčák, Ph.D.

Navzdory očekávání jsou diference mezi pohlavími zřetelné, ženy skórují výše v pěti ze sedmi škál, zvláště v empatii. Vyššími skóre v dílčích složkách empatie navýšily celkové skóre faktoru *jinými orientovaná empatie*, muži naopak vykazují mírně vyšší skóre altruismu a tím také *ochotu pomáhat*.

Největší intersexuální diference se týká dílčího aspektu empatie *osobního diskomfortu* (PD), který odráží úroveň na sebe orientovaných pocitů úzkosti a neklidu v intenzivních, emočně vypjatých interpersonálních situacích. Náročné situace zvládají muži subjektivně lépe a s větší odolností než ženy, nedostávají se tak snadno do emoční tísně, jsou-li konfrontováni se situací nouze druhé osoby.⁷

Tab. 4 Průměrné hrubé skóre, směrodatné odchylky v subškálách PSB u dobrovolníků, n = 138

Subškála PSB	Muži Průměr n = 37	SD	Ženy Průměr n = 101	SD
SR	19,4	3,1	+19,7	3,6
EC	13,2	2,0	+13,6	2,3
PT	15,4	2,6	+15,9	2,7
PD	5,6	1,2	+6,9	1,6
O	10,7	1,4	+10,8	1,5
M	9,2	1,5	+9,8	1,6
SRA	+15,1	3,4	14,5	3,2
Faktor 1	64,9	6,7	+66,7	7,8
Faktor 2	+23,2	3,3	22,4	3,5

Legenda k tabulce 4: SR – sociální zodpovědnost; EC – soucitná starost; PT – převzetí perspektivy; PD – osobní diskomfort; O – na jiné orientované usuzování; M – vzájemné morální usuzování; SRA – subjektem uváděný altruismus; faktor 1 – jinými orientovaná empatie; faktor 2 – ochota pomáhat.

Podobné srovnání sledovaných proměnných jsme provedli u podsouboru dobrovolníků. K tomuto účelu byla v rámci celého souboru vyčleněna specifická skupina dobrovolníků tvořená 37 muži a 101 ženami. Skóre jednotlivých prosociálních komponent dobrovolníků a další ukazatele sumarizuje tabulka 4. Z údajů v tabulce vyplývá, že se míry dobrovolníků v zásadě kryjí s mírami celého souboru, jak celková výše tak i distribuce naměřených hodnot se odlišuje pouze nepatrně, v detailech.

Ke zjištění vlivu faktoru pohlaví a dobrovolnictví na variabilitu jednotlivých složek prosociální osobnosti, včetně obou faktorů, byla pro výpočet použita multifaktoriální analýza rozptylu. Výběr statisticky relevantních výsledků v přehledu uvádí tabulka 5.

Statistika upřesnila rozsah intersexuálních diferencí a potvrdila, že faktor pohlaví zásadním způsobem ovlivňuje míru prosociálních rysů a tendencí.

Príslušnost k pohlaví představuje signifikantní zdroj variability subškál EC, PT, SRA a faktor 1 na hladině 0,01. Škály SR, PD a M jsou významné na hladině 0,05.

⁷ Výsledky provedené korelační analýzy u obou pohlaví a dobrovolníků nejsou do této studie zařazeny.

Tab. 5 Přehled signifikantních výsledků pro subškály PSB u faktoru pohlaví, dobrovolnictví

Zdroj variability	Subškály PSB	F	signifikance
Pohlaví	SR Sociální zodpovědnost	6,223	0,013*
	EC Soucitná starost	19,234	0,000**
	PT Převzetí perspektivy	11,013	0,001**
	PD Osobní diskomfort	12,123	0,001**
	O Na jiné orientované usuzování	,736	,391
	M Vzájemné morální usuzování	4,493	0,034*
	SRA Subjektivně uváděný altruismus	6,663	0,010*
	Faktor 1 Jinými orientovaná empatie	14,884	0,000**
	Faktor 2 Ochota pomáhat	,016	,898
Dobrovolnictví	SR Sociální zodpovědnost	,366	,545
	EC Soucitná starost	2,854	,092
	PT Převzetí perspektivy	,599	,439
	PD Osobní diskomfort	,253	,615
	O Na jiné orientované usuzování	,393	,531
	M Vzájemné morální usuzování	5,640	0,017*
	SRA Subjektivně uváděný altruismus	,271	,603
	Faktor 1 Jinými orientovaná empatie	,111	,739
	Faktor 2 Ochota pomáhat	,280	,597
Pohlaví* Dobrovolnictví	SR Sociální zodpovědnost	2,813	,094
	EC Soucitná starost	4,501	0,034*
	PT Převzetí perspektivy	1,803	,180
	PD Osobní diskomfort	2,584	,108
	O Na jiné orientované usuzování	2,905	,089
	M Vzájemné morální usuzování	2,155	,143
	SRA Subjektivně uváděný altruismus	,788	,375
	Faktor 1 Jinými orientovaná empatie	1,264	,261
	Faktor 2 Ochota pomáhat	,219	,640

Legenda k tabulce 5: F = výpočet výsledného poměru rozptylů; (*) = významnost 5 %, kritická hodnota F [1,∞] = 3,84; (**) = významnost 1 %, kritická hodnota F [1,∞] = 6,64. Ostatní údaje jsou nevýznamné.

Intersexuální diference vystupují do popředí zvláště v souvislosti s empatií. U všech tří složek empatie – soucitné starosti, převzetí hlediska druhého a empatického diskomfortu – včetně sumarizovaného faktoru *jinými orientované empatie* – skórují ženy, v souladu s očekáváním, podstatně výše než muži (diference na 1% hladině). Muži naopak více

vykazují prosociální tendence uváděním altruistických skutků, které v minulosti vykonali (SRA, rozdíl na 5% hladině).

Další významnou gender odlišnost jsme zaznamenali u míry internalizovaných norem. Ve složkách *sociální odpovědnosti* a *vzájemného morálního usuzování* skórují ženy výše než muži (rozdíly jsou významné na 5% hladině).

Faktor dobrovolnictví ovlivňuje prosociální rysy a tendence mnohem méně, jako indikátor variability naměřených hodnot působí významně pouze u normativní složky *vzájemného morálního usuzování* (M) na 5% hladině.

Vzájemná interakce faktoru pohlaví a dobrovolnictví se u prosociálních rysů a tendencí významně promítá jen do emoční komponenty empatie *soucítění starosti* (EC) tak, že dobrovolnice projevují více soucitu, obav, porozumění a zájmu o druhé (na 5% hladině významnosti) než muži-dobrovolníci.

Diskuse výsledků II

1. Míru prosociálních rysů a tendencí ovlivňuje průkazně příslušnost k pohlaví. U šesti z devíti sledovaných kategorií skórují ženy výše než muži (tabulka 5), zvláště ve složkách empatie. Ženy projevují větší starostlivost a pochopení pro druhé, jsou soucítější, schopnější převzít úhel pohledu druhého, pohnutější, dojatější a neklidnější v konfrontaci s cizím utrpením ve srovnání s muži.

Muži vykazují nižší empatii, ale zato častěji uvádějí altruistické činy v minulosti vykonané, což se může jevit jako nekonzistentní se základní empaticko–altruistickou hypotézou. Při formulaci závěrů je však třeba vzít v potaz typ altruistických činů uváděných častěji muži. V některých případech jde o skutky spíše zdvořilostního rázu, které odpovídají běžným představám o gender, o roli s prvky „dobře vychovaného“ mladého muže nebo pozorného kolemjdoucího (příklad takové položky: „Pomohl/a jsem nést věci – knihy, tašku, balíky, atd. – někomu neznámému.“).

Kromě větší empatie vykazují ženy vyšší míru vzájemnosti a solidarity a jsou ochotnější převzít zodpovědnost za druhého. Projevují více kolektivistický styl jednání, preferují ochranu a harmonii ve vztazích. Tuto gender odlišnost uvádějí i jiné výzkumy, například J. Bybee (1998) ji interpretuje jako důsledek odlišných socializačních praktik, s důrazem na vyšší morální standardy dívek než chlapců a s rozvíjením takových vlastností u dívek jako ohled, přátelskost, laskavost, vzájemnost a zájem o druhé. Chlapcům je naopak ve větší míře tolerována agresivita, útočnost a soutěživost než dívkám. Také podle E. Hatfield a kol. (1994) se obě pohlaví významně odlišují v sociálních interakcích. Spíše kolektivisticky orientované ženy jsou všímavější k emočním projevům v sociálním okolí, častěji navazují a udržují oční kontakt, lépe než muži si uvědomují vlastní emoce a adekvátněji, s větší mírou empatie interpretují emoční stavy druhých osob.

Je však třeba zdůraznit, že prosociální chování jako celek zahrnuje velké množství rozmanitých forem. Proto v reálných, zvláště v urgentních situacích, je skutečnost taková, že pomáhají více muži než ženy (Piliavin, Unger, 1985). Ženy častěji než muži pomáhají v neohrožujících situacích s nižším rizikem nebo v situacích, které vyžadují dlouhodobou podporu, například pracují jako dobrovolnice se starými nemohoucími lidmi, handicapovanými a nemocnými dětmi. Těmto dlouhotrvajícím

náročným aktivitám se muži vyhýbají. Je zřejmé, že inventář PSB zachycuje pouze část prosociálních rysů a tendencí, které se ve skutečném životě promítají do ochoty pomoci druhým, a že se dosud nepodařilo jednoznačně vymezit rysy tvořící prosociální osobnost.

2. Dobrovolnická zkušenost ovlivňuje prosociální rysy a tendence mnohem méně než příslušnost k pohlaví, významně se projevuje pouze u normativní složky vzájemného morálního usuzování. Při formulování hypotézy o vyšší hladině prosociálních rysů u dobrovolníků jsme se opírali o řadu zjištění prokazujících, že významnou roli v rozhodování stát se dobrovolníkem hraje určitý soubor osobních dispozic, k nimž patří vedle empatie také internalizované normy vzájemnosti, osobní zodpovědnosti a altruistické tendence (například Penner, 2002; 2004; Penner et al., 1995; 2005; 2005a; Penner, Finkelstein, 1998; Omoto, Snyder, 1995; 2002; Davis et al., 1999; Záškodná, 2007).

L. A. Penner našel signifikantní spojení prosociální dimenze *jinými orientovaná empatie* s množstvím času věnovaného dobrovolnictví. Popsal diferencovaný rozsah kontaktů s osobami s HIV/AIDS, přímo úměrný míře prosociálních rysů u dobrovolníků. Podobně zjistil vztah mezi osobností a prosociálním jednáním v pracovním prostředí, přesněji korelaci mezi empatií a ochotou zapojit se do organizovaného občanského chování – OCB (organizational citizenship behaviour), které řadí do stejné skupiny jako pomoc nabízenou v rámci dobrovolnictví (Penner, Midili, Kegelmeyer, 1997).

Očekávali jsme sice poněkud vyšší míry prosociálních charakteristik u dobrovolníků, avšak vzhledem k tomu, že komparace dobrovolníků nebyla provedena s běžnou populací, ale s budoucími pomáhajícími profesionály, u nichž se očekává vyšší nebo alespoň průměrná hladina prosociálních rysů a tendencí, pak lze tento výsledek považovat za přiměřený. Alternativní vysvětlení může spočívat v málo početném souboru našich dobrovolníků a především v časově omezené dobrovolnické praxi u některých z nich ve srovnání s dobrovolníky ze zahraničí.

Souhrn

Očekávaná interkulturní shoda v míře prosociálních rysů a tendencí konstruktů prosociální osobnosti u souboru Čechů a Američanů byla potvrzena pouze v dílčích komponentách (hypotéza H 1 se zamítá). Celkově skórovali Češi méně ve srovnání s Američany. Signifikantní rozdíly (s významně nižšími skóre Čechů) výzkum zachytil u sociální zodpovědnosti, dále v emočním aspektu – osobním diskomfortu a v obou faktorech prosociální osobnosti (*jinými orientovaná empatie* a *ochota pomáhat*).

Ženy v souladu s očekáváním vykazují vyšší empatii ve všech měřených složkách ve srovnání s muži (hypotéza H 2a se potvrdila). Internalizované normy vzájemnosti se projevují u žen intenzivněji než u mužů. Podobnost mezi muži a ženami je v této oblasti pouze dílčí (hypotéza H 2b se zamítá).

Dobrovolníci nevykazují vyšší hladinu prosociálních rysů a tendencí ve srovnání s nedobrovolníky. Zjištěné míry faktorů prosociální osobnosti (*jinými orientované empatie*, *ochoty pomáhat*) se u dobrovolníků obou pohlaví v zásadě kryjí s distribucí zjištěných mír uvedených veličin u nedobrovolníků. Dobrovolníci se od nedobrovolníků odlišují pouze větší mírou zvnitřněných sociálních norem vzájemnosti, dobrovolnice ještě navíc větší soucítností (hypotéza H 3 se zamítá).

Závěr

V souvislosti s výkonem lékařské, pedagogické nebo ošetrovatelské praxe se mluví o poslání pomáhat druhým a téměř automaticky se předpokládá, že pomáhající pracovníci jednájí ve své práci prosociálně. Altruismus, empatie, sociální zodpovědnost jako jedny z humanistických kvalit jsou bezesporu vnímány jako důležité ve vzdělávání pomáhajících profesionálů. Přesto existuje paradox vztažený k roli altruistického chování, empatie a soucitu ve vazbě na přínos ke kariévnímu úspěchu v pomáhajících profesích. S. Carmel, S. M. Glick (1996) jako příklad paradoxu uvádějí to, že v přednášené teorii na lékařských fakultách se přisuzuje empatickému přístupu ke klientovi známka nejvyšší kvality „dobrého lékaře“, avšak z hlediska úspěšného absolvování medicíny je empatie nejméně hodnoceným kritériem.

Výzkum konstruktů prosociální osobnosti naznačuje, že její komponenty nepředstavují fixní charakteristiky a že mohou být do určité míry tvarovány a posilovány sociálním trénováním (například Batson, 1991; Hoffman, 2000). Stejně jako dovednosti a teoretické znalosti, tak i dlouhodobé rozvíjení a edukace v této oblasti jsou nezbytné pro pokrok ve zdravotním a sociálním systému, který přináší prospěch poskytovatelům i příjemcům.

LITERATURA

- Arnold, L. (2002). Assessing Professional Behavior: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Academic Medicine*, 77(6), 502–515.
- Batson, C. D. (1991). *The altruism question: Toward a socialpsychological answer*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bierhoff, H. W. (2002). *Prosocial Behaviour*. New York: Taylor & Francis.
- Bierhoff, H. W. (2006). Prosociální chování. In M. Hewstone, W. Stroebe, W. (Eds.), *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Bybee, J. (1998). The emergence of gender. Differences in guilt during adolescence. In J. Bybee (Ed.), *Guilt and children* (113–125). San Diego: Academic Press.
- Carmel, S., Glick, S. M. (1996). Compassionate-empathetic physicians: personality traits and social-organizational factors that enhance or inhibit this behavioral pattern. *Social Science & Medicine*, 43, 1253–1261.
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 85–104.
- Davis, M. H. (1994). *Empathy: A social psychological approach*. Madison, WI: Brown & Benchmark.
- Davis, M. H., Mitchel, K., Hall, J., Lothert, J., Knapp, T., Meyer, M. (1999). Empathy, expectations, and situational preferences: Personality influences on the decision to participate in volunteer helping behaviors. *Journal of Personality*, 67, 469–503.
- Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., Gaertner, S. L., Schroeder, D. A., Clark, R. D. (1991). The arousal: Cost-reward model and the process of intervention: A review of the evidence. In M. S. Clark (Ed.), *Review of personality and social psychology*, 12, (86–118). Newbury Park: Sage.
- Eisenberg, N. (1986). *Altruistic Emotion, Cognition, and Behavior*. New York: Erlbaum.
- Eisenberg, N., Carlo, G., Murphy, B., van Court, P. (1995). Prosocial Development in Late Adolescence: A Longitudinal Study. *Child Development*, 66(4), 1179–1197.
- Eisenberg, N., Miller, P. A. (1987a). The relation of empathy to prosocial behavior and related behavior. *Psychological Bulletin*, 101, 91–119.
- Eisenberg, N., Miller, P. A. (1987b). Empathy, sympathy and altruism: Empirical and conceptual links. In N. Eisenberg, J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (292–316). New York: Cambridge University Press.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Česky: Gilligan, C. (2001). *Jiným hlasem*, Praha: Portál.

- Hartshorne, H., May, M. A., Maller, J. B. (1929). Studies in the nature of character: Studies in self-control. Vol. 2. New York: Macmillan. In J. P. Rushton, R. M. Sorrentino (Eds.), *Altruism and helping behaviour: Social, personality, and developmental perspectives*. Hillsdale, New York: Erlbaum 1981.
- Hartshorne, H., May, M. A., Shuttlerworth, F. K. (1930). Studies in the nature of character: Studies in organization of character. Vol. 3. New York: Macmillan. In J. P. Rushton, R. M. Sorrentino (Eds.), *Altruism and helping behaviour: Social, personality, and developmental perspectives*. Hillsdale, New York: Erlbaum 1981, 251–266.
- Hatfield, E., Cacioppo, J., Rapson, R. (1994). *Emotional contagion*. New York: Cambridge University Press.
- Havrdová, Z. (1999). *Kompetence v sociální práci. Metodická příručka pro učitele a supervizity v sociální práci*. Praha: Osmium.
- Hewstone, M., Stroebe, W. (2006). *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hitlin, S. (2003). Values as the Core of Personal Identity: Drawing Links Between Two Theories of the Self. *Social Psychology Quarterly*, 66(2), 118–137.
- Hoffman, M. L. (1982). Development of prosocial motivation: Empathy and guilt. In N. Eisenberg (Ed.), *The development of prosocial motivation*. New York: Academic Press.
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.
- Kohlberg, L. (1984). Essays on moral development. Vol. II: *The psychology of moral development*. San Francisco: Harper & Row.
- Kopřiva, K. (1997). *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- Latané, B., Darley, J. M. (1968). Group inhibition of bystander intervention in emergencies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, 215–221.
- Lerner, M. J. (1970). The desire for justice and reactions to victims. In J. Macaulay, L. Berkowitz (Eds.), *Altruism and helping behavior* (205–229). New York: Academic Press.
- Matthews, K. A., Batson, C. D., Horn, J., Rosenman, R. H. (1981). Principles in his nature which interest him in the fortune of others. The heritability of empathic concern for others. *Journal of Personality*, 49, 237–247.
- Mlčák, Z. (Ed.) (2005). *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty*. Ostrava: FF OU.
- Mlčák, Z. (2007). K problematice empatie a jejího výzkumu u vysokoškolských studentek. In I. Sarmány-Schuller (Ed.), *Metanoia – Harmónia človeka* (120–124). 25. Psychologické dni, Zborník príspevkov. Bratislava: Stimul.
- Mlčák, Z., Zášková, H. (2006). Altruistická motivace, emocionální empatie a afiliace u vysokoškolských studentek sociální práce. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*, 228(11), 47–60.
- Mlčák, Z., Zášková, H. (2008). Analysis of relationships between prosocial tendencies, empathy, and the five factor personality model in students of helping professions. *Studia Psychologica*, vol. 50, no. 2, 201–216.
- Oliner, S. P., Oliner, P. M. (1988). The altruistic personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe. In H. W. Bierhoff (2002). *Prosocial Behaviour*. New York: Taylor & Francis.
- Omoto, A. M., Snyder, M. (1995). Sustained helping without obligation: motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of Personal and Social Psychology*, 68, 671–687.
- Omoto, A. M., Snyder, M. (2002). Considerations of community: The context and process of volunteerism. *American Behavioral Scientist*, 45, 846–867.
- Penner, L. A. (2002). The Causes of Sustained Volunteerism: An Interactionist Perspective. *Journal of Social Issues*, 58, 447–468.
- Penner, L. A. (2004). Volunteerism and social problems: Making things better or worse? *Journal of Social Issues*, 60, 645–666.
- Penner, L. A., Brannick, M., Connell, P., Webb, S. (2005). The effects of the September 11 attacks on volunteering: An Archival analysis. *Journal of Applied Social Psychology*, 35, 1333–1360.
- Penner, L. A., Dovidio, J. F., Schroeder, D. A., Piliavin, J. A. (2005a). Altruism and prosocial behavior. *Annual Review of Psychology*, 56, 365–392.
- Penner, L. A., Escarrez, J., Ellis B. (1983). Sociopathy and helping: Looking out for number one. *Academic Psychology Bulletin*, 5, 209–220.
- Penner, L. A., Finkelstein, M. A. (1998). Dispositional and Structural Determinants of Volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 525–537.
- Penner, L. A., Fritzsche, B. A., Craig, J. P., Freifeld, T. S. (1995). *Measuring The Prosocial Personality*. Tampa, Florida: University of South Florida.

- Penner, L. A., Midili, A. R., Kegelmeyer, J. (1997). Beyond job attitudes: A personality and social psychology perspective on the causes of organizational citizenship behavior. *Human Performance*, 10, 111–131.
- Piliavin, J. A., Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Clark, R. D. (1981). *Emergency Intervention*. New York: Academic.
- Piliavin, J. A., Unger, R. K. (1985). The helpful but helpless female: Myth or reality? In V. O'Leary et al. (Eds.), *Women, gender, and social psychology* (149–186). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rushton, J. P. (1980). *Altruism, socialization, and society*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall.
- Rushton, J. P. et al. (1981). The altruistic personality. In J. P. Rushton, R. M. Sorrentino (Eds.), *Altruism and helping behaviour: Social, personality, and developmental perspectives* (251–266). Hillsdale, New York: Erlbaum.
- Rushton, J. P., Fulker, D. W., Neale, M. C., Nias, D. K. B., Eysenck, H. J. (1986). Altruism and aggression: The heritability of individual differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 1192–1198.
- Schwartz, S. H. (1977). Normative influences on altruism. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 10 (221–279). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H., Howard, J. A. (1982). Helping and Cooperation: A Self-Based Motivational Model. In V. J. Derlega, J. Grzelack (Eds.), *Cooperation and Helping Behaviour: Theories and Research*. New York: Academic Press.
- Smith, T. W. (2006). *Altruism and Empathy in America, Trends and Correlates*. National Opinion Research Centre: University in Chicago.
- Staub, E. (1978). *Positive social behaviour and morality. Social and personal influences*. New York: Academic Press.
- Výrost, J., Slaměnik, I. (Eds.) (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.
- Zášková, H. (2007). Prosocial Behaviour in Volunteers. In P. Tarábek, P. Zášková (Eds.), *Educational and Didactic Communication*, vol. 3, Applications Supplements, (123–130). Bratislava: Didaktis.
- Zášková, H., Kubicová, A. (2008). Prosociální chování u pomáhajících profesí. *Kontakt*, Universitas Bohemiae Meridionalis Budovicensis Facultas Medico Socialis, X(1), 325–330.
- Zášková, H., Mlčák, Z. (2009). *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton.

THE PROSOCIAL TRAITS AND TENDENCIES AT UNIVERSITY STUDENTS OF HELPING PROFESSIONS

H. ZÁŠKOVÁ

ABSTRACT

The article defines prosocial personality, the history of its investigation, the resources and procedures of its research. It highlights the significance of such qualities of prosocial personality like altruism, moral standards, responsibility and empathy for the practice of helping professionals. It presents the multi-dimensional inventory for measurement of prosocial traits and tendencies of L. A. Penner et al. (Prosocial Personality Battery), informs about partial results of the research implemented at 828 university students of helping professions that ascertained the level and structure of prosocial traits and tendencies by the above stated method. The article analyzes the results from the research by gender, compares them with the data from the USA from where the inventory was taken over, pays attention to features and tendencies of prosocial personality in a specific set of individuals who help other people systematically on a long-term basis, i.e. of volunteers

Key words: helping professions, empathy, altruism, social responsibility, prosocial traits, prosocial tendency, moral reasoning, prosocial personality, Prosocial Personality Battery

DER PROSOZIALE MERKMALE UND TENDENZEN BEI HOCHSCHULSTUDENTEN DER HELFENDEN PROFESSIONEN

H. ZÁŠKOVÁ

ABSTRAKT

Der Beitrag grenzt die prosoziale Persönlichkeit ab, die Geschichte ihrer Forschung und die Quellen und den Vorgang ihrer Forschung. Er weist auf die Bedeutsamkeit solcher Qualitäten der prosozialen Persönlichkeit

hin wie Altruismus, Moralstandards, Verantwortung und Empathie für die Praxis der helfenden Fachleute. Er stellt das multidimensionale Inventar zum Messen der prosozialen Merkmale und Tendenzen von L. A. Penner et al. dar (Prosocial Personality Battery), er macht mit den Teilergebnissen der Forschung bekannt, welche bei 828 Hochschulstudenten der helfenden Professionen realisiert wurde, sie untersuchte das Maß und die Struktur der prosozialen Merkmale und Tendenzen durch die erwähnte Methode. Die durch die Forschung gewonnenen Ergebnisse analysiert er nach dem Geschlecht, er vergleicht sie mit den Daten aus den USA, woher das Inventar übernommen wurde, er widmet die Aufmerksamkeit den Merkmalen und den Tendenzen der prosozialen Persönlichkeit bei der spezifischen Gruppe der Einzelpersonen, welche langfristig und systematisch den anderen Menschen helfen, d. h. bei den Freiwilligen.

Schlüsselwörter: helfende Professionen, Empathie, Altruismus, die soziale Verantwortung, die prosozialen Merkmale, die prosozialen Tendenzen, Moralbeurteilung, prosoziale Persönlichkeit, das Inventar der prosozialen Persönlichkeit.

*doc. PhDr. Helena Zášková, CSc., Katedra sociální práce a sociální politiky,
Zdravotně sociální fakulta JU, České Budějovice, e-mail: zaskodna@seznam.cz*

Příspěvek byl podpořen projektem GA ČR č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem k altruismu, afiliaci a empatii“.